

CSÍK NÉPE ÉS NÉPESEDÉSI VISZONYAI

CSÍK NÉPÉT három jelleg határozza meg: túlnyomó többségében székely, katolikus és őstermelő. A magyar területeken csak Csongrád, Heves és Hajdu megye mutat hasonló egységet, s talán még emlegethetnénk Győrt és Somogyot, ha az összehasonlítás volna a célunk, ámde pusztán csak jelezni kívánjuk, hogy a népesség faji, vallási és foglalkozási megoszlásában nagy egységekkel találkozunk, melyek döntően befolyásolják a népélet minden megnyilvánulását.

A népesség fejlődését, sajnos, nincs módunk két évszázadnál nagyobb időközben tanulmányozni. Gösseli kamarai kiküldött jelentése 1703-ból az első számbavehető statisztika, majd az 1715. és 1721. évben készült népösszeírás. Gösseli¹ végeredményei szerint a 4196 háztartás közül armalista 110, primipilus és pixidarius 2559, colonus 934, inquilinus pessionatus 103 és inquilinus non pessionatus 490. Az 1715. évi népszámlálás szerint a háztartások száma 3999, az 1721. évi szerint pedig 4215, de a Pragmatica Sanctio korabeli népességet feldolgozó mű ezt a végösszeget 5629-re helyesbíti s az adókötelesek lélekszámát 33.774-ben, az összeírásból kihagyott 167 nemes, illetve pap és tanító hozzáadásával az összes lélekszámot 33.941-ben állapítja meg.² Részletezve³: a háztartások közül

	Nemes	Jobbágy	Zsellér	Taksás, szabados	Egyéb	Összesen
Alcsíkon	62	506	26	823	30	1.447
Felcsíkon	28	239	45	646	51	1.009
Gyergyóban	36	218	28	814	34	1.130
Kászonban	14	109	18	226	2	369
Összesen:	140	1.072	117	2.509	117	3.955

mely végösszeghez hozzáadandó Csíkszereda 44 mezővárosi polgárcsaládjá⁴ s így teljes a 3.999 háztáj. A kiszámított népesség (33.941 lélek) viszont így oszlik meg: nemes 800 (2,36%), pap és tanító 67 (0,20%), taksás, szabados 21.410 (63,08%), jobbágy 9218 (27,16%), zsellér 1113 (3,28%), városi polgár 496 (1,46%), egyéb 837 (2,46%).

¹ Gösseli G. Ferenc udv kamarai kiküldött kéziratot jelentését a bécsi Kriegsarchivum őrzi. Az itt közölt adatokat Domokos Pál Péter bocsátotta rendelkezésemre.

² Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21. Magyar Stat. Közl. Új f. XII. k. Bp. 1896, 35.* I.

³ U. o. 217–18. l.

⁴ U. o. 227. l.

Az 1724. évi összeírás végeredményei ehhez hasonlóak s a 3794 háztáj közül armalistáé 125, armalista özvegyéé 12 (összesen 137), primipilus vagy pixidariusé 2.451, confrater primipilusé 32, ezek özvegyei 225 (összesen 2.708, jobbágyé 710, jobbágy özvegyéé 37 (összesen 747), zselléré 107, vagusé 53, molnáré 42⁵. A II. József alatti összeírás eredményeihez – kéziratban lévén – nem juthattunk hozzá, így alább az 1721. évi népességadat mögé mindjárt az 1850. évit kell írunk:

1721:	33.941	1890:	114.110
1850:	92.449	1900:	127.995
1869:	107.285	1910:	145.720
1880:	110.940	1930:	157.748

CSÍK NÉPE

A PRAGMATICA SANCTIO korában a községek egy kivételével ugyanazok, mint az 1567. és 1576. évi lustrák idején,⁷ ez az új község, melyet a szárhegyi Lázárok nem is olyan rég alapítottak, Vasláb, 19 román jobbágy háztartással. Vaslábton túl ezidőtájt alig is találunk románokat a három szék területén, a 95 százaléknyi székely népességgel szemben a románság ekkor alig 5 százalékot jelent⁸. A mai megye területére való beszivárgásuk később indul meg s akkor sem az ősi községek felé tart, hanem a létesülő határszéli telepek nyujtanak szállást számukra, tömegesebben csak azóta szerepelnek, mióta Gyergyó északi térsége s a havasi medencék benépesülnek. Benkő Károly statisztikája⁹ az 1850. évi helyzetet adja s már 12.834 románról emlékezik, de ekkor már számos új telepről is beszámol, így a ditrói rovatban Bélbor, Borszék, Salamás, Tölgyes és Holló községeket, a gyergyóremetei rovatban Szárhegyet, a gyergyószentmiklósi rovatban Békás és Zsedánpaták telepeket, a gyergyóújfalvi rovatban Damunk községet, a szépvízi rovatban Gyimeslok, Gyimesközéplak és Gyimesbükk községeket s külön Kósteleket említi, s ezek közül Bélbor, Salamás, Holló, Békás, Zsedánpataka, Várhegy, Damunk és Kóstelek lakossága túlnyomó részében román, Tölgyesen, Gyimeslokon a székelységgel, illetve a csángókéval vetekedő a románság népességszáma. Az arány akkorra már így alakult: székely 82,2%

⁵ U. o. 463. l.

⁶ Az 1721. évi népszámot a fentebb-i. mű 35.* lapján közli; az 1850. évi népszámot *Benkő Károly*: Csík, Gyergyó és Kászón leírások két t. i. általános és részletes osztályokban. Kvár, 1853-táblás mellékleteiből vesszük: az 1869., 1880., 1890., 1900. és 1910. évi népszámokra vonatkozólag l. *M. Stat. Közl.* megfelelő köteteit; az 1930. évi népszámlálás végeredményeit közli az *Indicatorul Statistic al satelor și unițiilor administrative din România* Buc. 1932. c. kiadvány, amelynek segítségével itt a régi megyebeosztás szerint Csíkhhoz tartozó községek összesített számadatát vesszük. (Ma egyébként csak 146.584 lélekből áll a megye lakossága, mert a gyergyói és tölgyesi járás néhány községét Maros megyéhez csatolták.)

⁷ Az 1567. és 1576. évi lustrákra vonatkozólag l. Székely Oklevéltár.

⁸ Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 463. l.

⁹ I. m. említett táblás kimutatásai.

Csík megye nemzetiségi adatainak fejlődése 1881-1930.

ÉV	Összes lakosság	Magyar	Román	Egyéb
	abszolút számokban			
1881	110.940	96.424	13.481	1.035
1890	114.110	98 861	14.470	779
1900	127.995	110.643	15.878	1.474
1910	145.720	125.888	18.032	1.800
1930	145.806	124.971	18.455	2.380
	%			
1881	100.0	86.9	12.2	0.9
1890	100.0	86.6	12.7	0.7
1900	100.0	86.5	12.5	1.0
1910	100.0	86.4	12.4	1.2
1930	100.0	85.7	12.7	1.6

(76.061), román 13,8 (12.834), örmény 2,0 (1867), cigány 1,1 (1094) egyéb 0,6 (593, melyből zsidó mindössze 8). Orbán Balázs az 1867. évi adatokat közli a Catalogus ven. Cleri Dioc. Trans, hiteles példánya alapján¹⁰. Eszerint Csík–Gyergyó–Kászonban katolikus 96.525, görög egyesült 13.028, görög nem egyesült 17, protestáns, idegen, cigány 1667, összesen 111.237 lélek. „Már most, ha a nemzetiségek, vagy jobban mondva a nyelvek szerint akarjuk osztályozni, – írja – magyarajku székely mindaz, aki kath. = 96.525. A keleti vallásúak közül mindazok, kik a csíki ősfalukban laknak, magyarajkuak,...ezek és a székelyek közt nyelv, öltözet és szokásokra nézve mi eltérést sem vehetünk észre és így románoknak legfeljebb a havasok közti azon új telepek lakóit vehetjük, kik úgy nemzeti nyelvüket, mint viseletüket megtarták, ezeknek száma a legenedékenyebb számításal sem megy 6000-nél többre, miszerént a fennmaradókat bizton keleti vallású székelyeknek vehetjük, számuk 7045. Ami protestáns, idegen és cigány, az mind magyarajku: 1667. Eszerént tehát Csík, Gyergyó és Kászon magyarajku vagy székely lakóinak száma 105.237, román lakosságának száma 6000. Ezek egy mezővárosban, 59 faluban és 16 praediumban vagy havasi telephelyen vannak elhelyezve, mely helységek kerületenként következőleg oszlanak: Fel-Csíkon 1 mezőváros, 23 falu, 5 telep; Al-Csíkon 22 falu, 1 telep; Gyergyóban 9 falu, 10 telep; Kászonban 5 falu.” 1881-ben a 110.940 lélek anyanyelv szerinti megoszlása a következő: 92.802 magyar, 12.836 román, 411 német, egyéb 724 (4.167-en nem tudnak beszélni)¹¹. 1891-ben a megye 114.110 lakosából magyar 98.861 (86,6%), román 14.470(12,7%), német 384 (0,3%)¹². 1900-ban magyar anyanyelvűnek 86,5% mondja

¹⁰ V. ö. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. Pest, 1869, II. k. 6–7. l.

¹¹ V. ö. Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. k. Bpest, 1882. 84. l.

magát (110.643), míg a magyarul beszélők arányszáma 91,0%(116.475)¹³, 1910-ben ugyancsak 86,4% magyar anyanyelvű (125.888), 12,4% román (18.032) 0,7% német (1.080) anyanyelvű, de ezek közül 8.298 tud magyarul s így a magyarul beszélők száma 134.186 (92,1%).¹⁴ Végül az 1930. évi népszámlálás alapján a régi megye községeiben a lakosság 82,2%-a magyar, azaz 129,669 lélek.¹⁵

A 64 HELYSÉG közül az 57 székely község egy tagban fekszik s a nyelvhatár csak a Tatros völgyében és Gyergyó északkeleti részén tér el a politikai határtól, hol a román lakosság zöme lakik. A gyergyói és csíki havasok világából ugyanis négy kapu nyílik Moldvába: a Tar-havas alatt a Gyimesi-szoros, a Zsedány-hegy alatt a Békás-szoros, a Vereskő alatt a Tölgyesi-szoros, a Magyarós-hegy alatt a Bélbori-szoros; ezeken át szivárgott be a moldvai román nép Csík területére s e szorosok körül építette fel telepeit. Itt találjuk a Gyimesi-szoros torkában Gyimesbükköt, a Békás-patak völgyében hosszan elnyúló Békás községet s a Kis-Beszterce völgyében Bélbort és Hollót, mint román telepeket. Keletkezésük részben a XVIII. század elejére, részben a XIX. századforduló idejére tehető s az első moldvai települők minden valószínűség szerint azok közül kerültek ki, akik az akkori időkben sokat vitatott havasfoglalásokat¹⁶ fejedelmük védelme alatt végrehajtották. A két északgyergyói község közül Várhegy a korosabb, a XVIII. század közepén már oklevél is említi, persze akkor még jelentéktelen kis jobbágyközség, de a havasokból leszivárgó telepes ivadékok lassacskán megnövelik a létszámot. Vasláb a legrégebb és a legjellegzetesebb e román telepek között. Pontos adatok híjján a XVII. század elejére tehetjük keletkezésének idejét. A Lázárok alapítják birtokvédelmi szempontból s a század végén már templomot is építenek maguknak.

A székely községekben a románság csak szórványosan, elenyésző kisebbségben él¹⁷. Gyimesből lehúzódtak Szentmihályra (13,1%), Szépvízre (2,9%), a gyergyói határszélekről Tekerőpatakra (18,9%), Ditróba (5,2%), Szárhegyre (3,2%). Természetesen a székelység között nagyobb részük elszékelyesedett, ezt a görögkatolikusok és a románok arányszáma közötti különbség is mutatja. A Tatros völgyében 14,1% a görögkatolikusok arányszáma, míg a románoké 8,8%, de bennebb a megye középpontja felé haladva a görög katolikusok és a románok arányszáma között még nagyobb az eltolódás: Szépvízen (20,7–2,9) Pálfalván (12,1–0,0) és Csomortánban (9,7–0,0) s ez a tatrosvölgyi beszivárgás vonala. A Kődönfelüli községekbe a havasokról ereszkedik le a románság s az u. n. hat-község¹⁸ területén a görög katolikusok 3,5%-ot jelentenek, de itt is a megye középpontja felé

¹² Magyar Stat. Évkönyv, Új f. II. k. 36. l.

¹³ Magyar Stat. Évkönyv, Új f. IX. k. 24–25. l.

¹⁴ Magyar Stat. Évkönyv Új f. XXII. k. 18–19. l.

¹⁵ Anuarul Stat. al României 1937 și 1938. 60–63. l. közölt számadatok alapján.

¹⁶ V. ö. Székely Oklevéltár, VII. k. 318–19), 337. és 342. l.

¹⁷ Az itt következő számadatok az 1930. évi népszámlálás részletező közlése híjján az 1910. évi népszámlálás adatai.

¹⁸ Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Karcfalva, Dánfalva és Madaras.

**A csíkmegyei románság és a csíkmegyei görög egyházak
adatainak összehasonlító kimutatása 1881–1930.**

ÉV	Összes lakosság	Román	Görög katolikus	Görög keleti	Különbség a románság és a két görög egyház híveinek száma között
1881	110.940	13.481	17.485	34	4.038
1890	114.110	14.470	19.261	65	4.856
1900	127.995	15.878	21.064	138	5.464
1910	145.720	18.032	23.724	188	5.880
1930	145.806	18.455	20.072	1.879	3.496
	%				
1881	100.0	12.2	16.4	*	4.2
1890	100.0	12.7	16.9	*	4.2
1900	100.0	12.5	16.5	*	4.0
1910	100.0	12.4	16.3	0.1	4.0
1930	100.0	12.7	13.8	1.3	2.4

haladva fogyó-számsort találunk s a hat-község közül az északiakban a görög katolikus arányszáma 5,4 %, a déliekben csak 1,6%, s meg kell jegyeznünk, hogy csak Szentdomokoson találunk olyanokat, kik magukat románoknak is vallják (0,1%). Alcsík területén Lázárfalván vannak tömegesebben görög katolikusok (31,5%), mivel e községben, mely egyébként a besenyő-telepek sorába tartozik, szintén érvényesült a Lázárok és az Aporok nemzetiségi szempontokat nem ismerő jobbágy-politikája. Lázárfalva tőzsomszédságában, Tusnádon 3,2%, Verebesen pedig 3,7% a görögkatolikus arányszáma, de fennebb az Olt völgyében mindössze 0,9%-os a görögkatolikus és csak Zsögödön találunk románokat (0,1%). Máskülönb Alcsíkon a beszivárgó románság a Fiság völgyében talált otthon: itt a görögkatolikus 5,4%-ot jelent, románok ellenben csak Csíkszentgyörgyön találhatók (0,2%); Csíkszentmárton-Csekefalván a 2,0%-nyi görögkatolikusnak mindössze egy hetede vallja magát románnak. E beszivárgási útvonalon is mind gyengül a számsor a középpont felé haladva. Kászon be van ékelve a havasi tájba, patak völgyén át megközelíthető: a 17,3%-os görögkatolikus jelzi is a beszivárgás arányát, ebből azonban csak 0,3% maradt meg románnak. Gyergyó népe a legösszetettebb ebből a szempontból: a románság több irányból terjeszkedik. Az első útvonal a Békási-szoroson át vezetett s Békás község lett végállomása: elszigetelt román telep, miért is a görögkatolikus és a románság arányszáma között nincs különbség (92,1–91,7). A második útvonal lehetőségét a Tölgyesi-szoros nyitotta, de Tölgyes község a székelység gyarmatává is lett, s így itt a románság a lakosoknak csak egynegyedét teszi ki: 27,3% görög katolikus, 26,6%, román. A harmadik útvonal a bélbori: 85,0% görög katolikus, 85,9% román, a szomszédos Hollón azonban csak 61,4% a görögkatolikus és 63,7 a román, Borszék már székely kolónia: görög katolikus 7,5, román 6,7%. A beszivárgás eredménye-

ként létesült két északgyergyói román község. Salamás és Várhegy, akárcsak Békás és Bélbor, vagy délen Vasláb, kívül esik a székely népi terjeszkedés határán: a görög katolikusok és a románok arányszáma között nincs különbség. A többi községben azonban ugyanaz a jelenség áll előttünk, mint Csíkban: a román községekkel határos székely falvak faji és vallási egysége megbomlott a beszivárgás folytán, ámde ez a természetes beolvadás útján eltűnőben van. A ritus-különbség azonban még következtetésre ad lehetőséget. Az északról-délre tartó beszivárgás legnagyobb mértékben Ditrót, Alfalut, Szárhegyet és Gyergyószentmiklóst érintette, e községcsoportban a görögkatolikusság 6,5%, a románság 2,6%; délen Tekerőpatak erősíti a szomszédos Vasláb helyzetét, itt a görögkatolikusok arányszáma 22,7, a románoké 18,9%; a határos községekben, Újfalun, Kilyénfalván és Csomafalván azonban már elenyészően csekély mind a görög katolikus, mind pedig a román.

A megye régi területén a görög egyházak híveinek arányszáma 16,5%, a románságé 12,4%, a különbség az 1881–1910. évek átlagában 5.049 lélek; a megkisebbedett megye területén ezek az arányszámok némiképp módosultak: a románságé nagyobbodott (12,7%), a görög egyházak hívőszáma kevesbedett (15,1%), a különbség 3.496 lélek. A beolvadás valószínű mértékét adják e számok. Ha minden görög katolikust román eredetűnek tekintünk (ami egyébként helytelen feltételezés, de ma hivatalosan elfogadott gyakorlat), a természetes beolvadás arányszáma a régi megye adatai szerint 23,9 százalék, míg a mai megye területén 15,9 százalék. Minimális arányszám, amely még veszít a jelentőségéből, ha meggondoljuk, hogy az u. n. asszimiláltak össze-vissza nem tesznek ki egy nagyobbacska községet. A románság túlnyomó többsége saját telepein élt és él, s így a nagymérvű beolvasztás eleve kizárt is az elmúlt évtizedek folyamán. A román nemzetiségűek 90,2 százaléka a moldvai határ mentén létesült új községekben talált otthont s ugyanitt helyezkedik el a görögkatolikusság zöme is (71,0%); a megye központi területére – mint láttuk – csak jelentéktelen beszivárgás történt.

GAZDASÁGI SZÍNVONAL ÉS NÉPESEDÉS

A ROMÁNSÁG kezdeti térhódításának oka az, hogy a XVI.-XVIII. század folyamán Csík székely népe a sorozatos háborúk, forradalmak s az időnként fellépő néppusztító járványok és szegénység folytán számbeli fejlődésében akadályozva volt. A politikai események sem kedveztek a belső népi terjeszkedésnek. Már Báthory István vajda kegyetlenkedései idején kialakul a közvélemény: „Ha a vajda úr ismét úr lesz felettünk, Felsőged országából el fogunk távozni, s ezt követően minden jelentősebb politikai megmozdulás után találkozunk a kivándorlók tömegeivel, különösképen a XVIII. század első felében, mikor a főkormányzók kétízben is, 1718-ban és 1745-ben maga is kénytelen közbelépni, de a folyamat nem állítható meg, sőt a Siculicidium utáni esztendőkből, különösképp 1775 körül, tehát

éppen a tömegesebb román betelepülés időszakában, nyer új lendületet. Népünk jó sokáig nem a lakatlan területek megszállására és kihasználására gondolt, – üldözöttként erre erre nem is gondolhat, – hanem a határon túlra vándorolt, s főleg Moldva folyó völgyeiben keres menedéket. Így önkéntelenül is népességcsere történt: csíkiak létesítettek új Kárpátokon túli magyar telepeket, míg a moldvaiak a határmenti székely havasvilág román telepeinek létrehozói.

A XIX. század folyamán azonban jelentősen emelkedik a tényleges szaporulat. A megye lakossága 1850-ben már meghaladja a 90.000-et, s ez közel háromszorosa az 1721. évi népszámnak. 1850-től fogva nyomon is követhetjük a népszaporulatot, míg elérünk a mai másfélszázéves lélekszámhoz. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a természetes szaporulat számbavétele nem 158.000 lelket tesz indokolttá, a megye lakosságának ma 188.515 lelket kellene számlálnia. A különbség a megye határán túl keresendő s a múlt század végén s azóta is állandó ütemben folyik a kivándorlás. 1721-ben 1 km²-nyi mezőgazdaságilag megművelt területre 148 lélek jutott, ma 231, s mivel a lakosság számbeli gyarapodásával nem volt egyenes arányban az életet biztosító termelőmunkának a fejlesztése, később történt kísérlet a racionalizálására és a nép gazdasági műveltségének emelésére, szükségszerűen megbomlottak a sorok, újabb kivándorlási hullám indult. Ma és a küzelmúltban az otthon elhagyása már nem csak a politika függvénye, hanem hangsúlyosabban a gazdasági életé.

MEGYÉNK TERÜLETE 4093 km², népessége 146.584 lélek, tehát egy km²-re 29 lélek esik, amely mind az erdélyi átlag (54), mind az országos átlag (61) alatt áll. Nincs abszolút túlnépesség; azonban a tájbeli viszonyok ennél sűrűbb népességet a gazdálkodás mai színvonala mellett alig engednek meg. Számolnunk kell ugyanis azzal, hogy hegyvidéken vagyunk, a medencék lapálya nem nagy kiterjedésű s agyagos, nem ritkán terméketlen dombvidék, meg a rengeteg erdőség teszi ki a nagyobb területet. Az éghajlat zord és szeszélyes; a hőmérséklet ingadozó; a csapadékviszonyok egyenetlenek. Természetes tehát, hogy a mezőgazdaságilag rendszeresen művelt terület alig 14%-nyi. A főszűly nem is a szemtermelésen, hanem az állattenyésztésen és az erdei gazdálkodáson volt és van. A rétek és kaszálók arányszáma az egész területhez viszonyítva 22%, a legelőké 17%, s az erdőké 32%. Pontosan:

a szántóterület	68.412 hektár:	13,8 százalék
a rét és kaszáló	108.289 „	21,7 „
a legelőterület	85.331 „	17,0 „
az erdők	162.280 „	32,5 „
terméketlen	74.671 „	14,9 „

A 68.412 hektárnyi tiszta mezőgazdasági terület 24,2%-a ugar. A maradék területen a termények megoszlását a túloldali táblázat szemlélteti. Eszerint a rozssal bevetett terület majdnem felére csökkent, ezzel szemben az árpával bevetett terület megkétszereződött s a zabé is kétszeres; a burgonyával bevetett terület közel négyszer, a takarmányféléké pedig kétszer nagyobb 1937-ben, mint

A bevetett terület felhasználása 1900-ban és 1937-ben¹⁹:

Terményféléesség	Bevetett terület ha-ban			A termés értéke 1937-ben	
	1900	1937		LEJ	%
		absz. sz.	%		
Gabonafélék	35.257	39.171	75,5	163,120.782	42,8
Burgonya	2.571	9.287	17,9	194,838.800	51,2
Takarmányfélék	996	2.145	4,1	9,739.560	2,5
Zöldségfélék	565	733	1,4	6,427.980	1,7
Ipari növények	709	499	0,9	6,178.200	1,7
Összesen:	40.098	51.835	100,0	380,305.322	100,0
Rét és kaszáló		108.289		238,214.850	
		160.124		618,520.172	

a század elején. A termelés a takarmány növények felé mutat eltolódást, illetve a burgonyatermelésben állapíthatunk meg örvendetes fejlődést. Ezzel szemben meglepő és indokolatlan az ipari növények termelésében mutatkozó hanyatlás.

Az egyes termények átlaghozamát tekintve megállapíthatjuk, hogy megyénkben a mezőgazdasági kultúra viszonylagosan nem olyan fejletlen, mint amilyenek a felületesen ítélezők mondani szokták. Természetesen az átlagos középeurópai színvonal alatt marad, de van olyan mint az átlagos erdélyi és látunk az országos átlagon felüli terméseredményeket is. Ez azonban nem sokat jelent.

A terméseredményeknek nincsen érdemi jelentőségük, mert a mezőgazdasági terület kicsiny és korlátozott lévén, a főjövedelmet az állattenyésztés és az erdőlés, illetve a fafeldolgozás és az ezzel járó fuvarozás jelenti. Tekintsük meg például egy átlagos nagyságu és minőségű birtokkal rendelkező gazda számadását. A tízholdas csikdánfalvi gazdának mezőgazdasági jövedelme 32.686 lej, üzemi és családi kiadása viszont 47.906 lej. A különbözet tehát 15.220 lej, amelyet a fakitermelés jövedelméből (7000), a fuvarból (6000) és napszámból (3000) fedez²⁰.

Ha most a közgazdaságtan módszereinek²¹ fölhasználásával elkészítjük Csík termelésének és fogyasztásának mérlegét, úgy még inkább tisztázódik a megye gazdasági helyzetképe. Itt nem közölhető bonyolult számítások alapján a gabonaszükségletet 38.410 tonnában állapíthatjuk meg; ezzel szemben a gabonatermés eredménye 13.025 tonna, tehát a hiány 26.385 tonna 118 millió lej értékben. Az átlagos

¹⁹ V. ö. Magyar Stat. Évkönyv, Új folyam, VIII. k. és Statistica Agricola pe anul 1937. megfelelő rovataival.

²⁰ V. ö. Adatok a székelyföldi kivándorlás háttéréből c. tanulmányunk példáiával. Hitel. 1937. évi.4. sz.

²¹ Erre kitűnő példa Vita Sándor tanulmánya: A Székelyföld önellátása, Hitel, 1938. évi 4. sz.

hússzükséglet 22.780 darabból álló marhaállományt és 45.000 darabból álló sertésállományt tesz szükségessé: a sertésállomány azonban mindössze 14.569 darab, ami azt jelenti, hogy népünk hússal való táplálkozása hiányos, tehát az átlagszámokat nem használhatjuk s a pozitív szükségletet kiszámítani nem tudjuk. Egyet állapíthatunk meg, azt, hogy a marhaállomány fölöslégének értékesítése révén mintegy 55–70 millió jövedelemmel számolhatunk s a tejfölöslég több mint 30 millió lej értékű. A burgonyaszükséglet 21.988 tonna, terem 97.419 tonna, a különbözet 75.431 tonna, ami több mint 150 millió lej hasznot jelent. A tehertételek azonban jóval túlhaladják a bevétel összegét, ha számításba vesszük, hogy Csík nem kukoricatermő vidék, de továbbá az évi cukorfogyasztás mintegy 32 millió lejt, a sószükséglet kb. 2 millió lejt, a fűszer 17 millió lejt s a ruházati cikkek közel 60 millió lejt emésztenek fel. Itt vannak például a ruházati cikkek: a szükséglet 4000 mázsa kender- és lenrostot kíván, de ennek a mennyiségnek csak fele terem meg a megyében; a gyapjuszükségletet 300.000-es juhállomány tudná ellátni, nyírható júhunk azonban csak 86.484 van; s ehhez járul a teljes pamutszükséglet²². De azután, ha fel is tesszük, hogy az eddig sorjába vett bevételi és kiadási tételek kiegyenlítk egymást, még akkor is fedezetlenül áll az adók, az állami és községi szolgáltatások összege, továbbá a gazdasági beruházásokra, gyógykezelési, közművelődési és közcélokra fordított pénz, végül a szesz és dohány milliókra felmenő, önkéntes néppusztító adója.

A csíki nép csak abban az esetben képes földjén életszínvonalát fenntartani s gyarapodni, ha állatállományát még gazdagabbá és értékesebbé tudja tenni s ha az erdőkitermelés lehetőségei nyitva állanak előtte. Az erdőkérdés azonban az utóbbi időkben súlyos válságba került, mert a közbirtokossági szervezet a belső egyenetlenkedés, de különösképp a külső nyomás folytán elvesztette régi közigazdasági jelentőségét, pedig megyénk 54 közbirtokossága 32.104 tagjával s 104.000 hektár legelő- és erdőterületével a legjelentékenyebb gazdasági tényezőnk, különösképpen ha meggondoljuk, hogy a megye családfőinek több mint fele (kerekén 25.000) olyan kisgazda, akinek saját birtoka nem éri el az öt holdat, sőt a négy holdat is alig s létalapja nem kis mértékben épp a közös vagyon jövedelméből való részesezés. Az adó- és erdőügyi hatóságok támasztotta nehézségek, a kitermelés körüli visszaélések, a szervezet békés működését megakadályozó személyi küzdelmek erősen kikezdték ezt a sajátos, az ősi időkre visszamutató intézményt²³. A hegyek máskülönben sok helyen már letaroltan állanak, a kitermelési hasznot a multban is az idegen vitte el s a szakértők azt mondják, hogy egy-két év mulva lekerül az utolsó számottevő erdő is havasainkról, a fűrészüzemeket leszerelik, a fakereskedők elmennek, s a közbirtokosságnak marad a kopár hegyoldal, meg az adó s a köztartozások hátráléka.

²² Az itt felhasznált adatokra nézve l. a Statistica Agricola pe anul 1937. és a Statistica animalelor domestice pe anul 1935. c. hivatalos kiadványok megfelelő rovaait.

²³ V. ö. *Fodor Pál* tanulmányával: A székely közbirtokosságok néhány időszéri kérdése, Hítel, 1938. évi 2. sz.

CSÍKI ÁTLAGBAN és a helyi körülmények között fejenként 1,7 hektárnyi szántó-, rét- és kaszálóterületre van szükség ahhoz, hogy a gazdálkodást viszonylagosan rentábilisnak mondhassuk. Az igényelt 249.193 hektárból azonban csak 176.701 hektár áll rendelkezésre s ebből következik, hogy a megye mai lakosságának 29 százaléka mezőgazdaságon kívüli jövedelemre utalt s ez indokolja meg a kivándorlás jelenségét s a népmozgalomban mutatkozó számbeli eltolódásokat is. A korlátozott gazdasági életkeretben azonban oly nép él, amely életkedvvel tele, csak keserűségből fordul az egyke népesedést akasztó módszeréhez s többségében még ma is húzódozik a magzatelhajtás néppusztító mütététől, de a lehetetlennel küzdeni már-már képtelen, csecsemőket és gyermekeket temet s a népfőlösleg állandó ütemben vándorol a megszokott útvonalakon.

A csíki népmozgalom jellegzetessége, hogy a születések csökkenése alig valamivel nagyobb mérvű, mint a halálozás javulása s így a természetes szaporulat ugyanazon a szinten vesztegel közel egy félévszázada. A múlt század nyolcvanas éveiben a születések ezrelékszámja meghaladja a 45-öt, a kilencvenes években már csak 40 körül mozog, a századforduló éveiben 35 és 40 között, a háború előtt ismét emelkedik, de a háború után nagy csökkenés áll be s ma 27,9 ezreléket mutat s így a félévszázados csökkenés 70 százalékos, amely sokkal nagyobb, mint a magyarság ezidőbeli csökkenés-átlaga. Csak a falusi népességét véve tekintetbe:

országos	átlag	32,9	ezrelék
erdélyi	„	27,2	„
csíki	„	28,8	„

A halálozás javulása ellensúlyozza ezt a számbeli zuhanást: a nyolcvanas években a halálozások számáránya 35 ezrelék, a kilencvenes években s később is 28 ezrelék, ma azonban csak 16,4 ezrelék, tehát a javulás 60 százalékos. Biztató és viszonylagosan is kielégítő fejlődés. A falvakra vonatkoztatva:

országos	átlag	19,4	ezrelék
erdélyi	„	18,6	„
csíki	„	16,6	„

A halálozás kérdéskörén belül azonban nagy eltolódást mutat a csecsemő- és gyermekhalálozás. Egyik legerősebb népesedési területünkön három évtizedes átlagban tekintve (1906–1935)²⁴ az összes halottakból az

1 éven aluli	életkorra	esik	29,5%
1–4 éves	„	„	19,9 „
5 éven aluli	„	„	49,4 „
5–19 éves	„	„	7,2 „
20–39 „	„	„	7,5 „
40–59 „	„	„	9,4 „
50–60 „	„	„	24,1 „
60 éven felüli	„	„	26,1 „

²⁴ V. ö. Öt oltmenti székely község népmozgalma c. tanulmányunk adataival, Hitel, 1037. évi 1. sz.

Csak az utóbbi években kezd örvedetesen csökkenni ez a nagyarányu gyermekhalálozás; ma az a helyzet, hogy amikor 100 élveszülöttre

országos	átlagban	17,8
erdélyi	„	17,1
akkor csíki	„	16,3 csecsemő halott esett. ²⁵

NÉPFÖLÖSLEG ÉS KIVÁNDORLÁS

A TERMÉSZETES SZAPORULAT arányszáma – mint már említettük – lényegesen nem változott az utóbbi félvezszázad alatt, a népességszám azonban időközben 30 százalékkal emelkedett s a viszonylagos túlnépesedés következményeképp közel negyedszázazer lélek elhagyta a megye területét. Csík társadalompolitikájának talán ez a legvitatottabb kérdése. 1862-ben már alapítvány létesül a kivándorlás megakadályozására s ettől az időtől fogva az irodalmi adalékok is számosak: vannak, akik felállítják a napszamos, cseléd és végleges kivándorlók hierarchiáját, – vannak, kik analógiát keresnek s újkori népvándorlásnak mondják, a tények taglalása s az adatközlés sem szegényes. A kérdés azonban ma éppannyira megoldatlan, mint akárcsak a mult század utolsó évtizedeiben. Különösképpen, ha a kászonalcsíki járást tekintjük, melynek népessége az egymást követő népszámlálások tanúsága szerint mind kevesebb és kevesebb:

1869:	25.233	1890:	24.366	1910:	21.849
1880:	24.936	1900:	25.396	1930:	21.663

Kászomból ma is hetenként kétszer indul társasgépkocsi, hogy Bukarestbe szállítsa az új emberanyagot s hozza haza a „látogatókat”. A hegyek közé bezárt „szegeletföldje” előtt kitarult méginkább a keleti kapu s ma már megszokássá lett a távolban való tartózkodás. Van község, hol a házak bezárulnak, az ajtókra s ablakokra deszkapánt kerül, a lakosság egyharmada elhagyta otthonát. Két hazájuk van: itthon a kisbirtok, esetleg a gyermek, „odabent” a kereset és az érdek. Miért építsenek falujukban kultúrházat? „Van nekünk Bukarestben”. A lélek átalakul s feltartóztathatatlan a szellem kicserélődése is. Költekezőkké lesznek, urasan élnek, a formára sokat adnak; a határ kevesbedik s a gazdasági szűkségből nem hogy kivergődnének, de a nyomorúságba még inkább belevesznek, mert népbetegségek s a gyermekek testi, lelki, szellemi színvonalsúlyedése mutatja a kétlakiság áldatlan hatását. Szerencsére azonban ez a jelenség nem általános közvetlenül a szomszédban gyarapodik az élet, a kereset hazakerül s az ember is előbb vagy utóbb: az Ókirályság nem új haza, hanem csak a pénzszerzés földje. De az erkölcsi lazulás, a hagyományok fakulása, a néplélek színtelenedése itt sem marad el s mindez általánosan jellemző tünet azokban a községekben, honnan a pénzszerzés útvonala keletre vezet. Csak Gyergyó az a kivételes

²⁵ Az adatok egyrészt a M. Stat. Közl., másfelől a Buletinul Demografic al României megfelelő kötetéből valók; az 1937. évi adatokra nézve l. Anuarul Statistic al României 1937. și 1938. 112–117. l.

hely, hol a községek jobbára megkötik a szaporulatot, új falurészek létesülnek s a népfölösleg a Maros völgye felé tájékozódik. Felcsik sokban Gyergyóhoz hasonló s a népszaporulat nagyobb része otthon marad, de a termőföld már túlságosan kicsiny s a mellékkereset is bizonytalan. A lakosság kétharmada tíz holdon aluli birtokos s ennek a résznek is nagyobb hányada alig rendelkezik 5–6 holdnál többel. A „passzus” már kiállítva, csak a tarisznyát kell vállra kapni s az utat megválasztani.

A RÉGI CSÍK lelkes és buzgó közigazdásza egykor így kiáltott fel: „A csiki föld! Termő az mind egy barázdáig, ha nem is mind búzát vagy szőlőt termik. Termik az erdőt, termik az ásványosvizet, termik ásványt, termik az legelőt és a legelő termik barmot, melyekből egyformán nyerheti a földet lakó nép az ő megélhetését”. Az otthoni életkeret szélesítése – valóban ez a nyomasztó gazdasági helyzet egyetlen megoldási lehetősége. Csik gazdag terület, csak a nép nincs tudatában, hogy minő kincsekkel rendelkezik. Vitos Mózes lokalpatriota érzéstől eltelve mondja, hogy a régi Magyarországnak egyetlen vidéke sem gazdagíthatná jobban a keblében rejtőzködő rengeteg kincessel szegény, sok nyomor és nélkülözésekkel küzdőkötő lakóit, mint éppen Csik megye.²⁶ Van némi túlzás ebben az állításban, de az igazságtól mégsem esik azért távol.²⁷

Csik hagyományai, mondavilága s nem utolsó sorban oklevelei arról bizonykodnak, hogy a hargitántúli székek eldugott területén nincs olyan hely, hol a történeti idők valamelyik szakaszában ne kutattak volna ásványi kincsek után; sok helyt, hol ma kaszálók terpeszkednek, hajdan bányák száda nyílt s szorgalmas bányászok munkálkodtak. Induljunk el a déli részekről s kövessük nyomon az oklevelekben említett bányahelyeket s említsük meg azokat is, amelyekről a szájhagyomány szól. A menasági Aranysás-patak nevét onnan kapta, hogy régebben – miként a nép beszéli – azon a környéken nagy mennyiségben aranyat ástak. A közvetlen szomszédságban Csíkszentgyörgy és Bánkfalva erdősegeinek északkeleti részén kőszéntelepről, réz- és vaserekről szólnak. Délebb a lázárfalvi Kápolnamező nevű helyen a hagyomány szerint üveghuta és bődöskőfűjtató állott. A csíktusnádi határban Bányapataka nevében hordoz biznyságot a monda mellett, amely szerint ama határrészen aranyat és ezüstöt bányásztak. Verebesről írja Kunics *Dacia Siculiájá*-ban: „Ferri fodinis inclarint”. Csíkszentsimonnak Aladár nevű helyén aranybánya volt, Aszópataki bányának vagy Bartis sarkán lévő bányának nevezték. Csíkszentimre Vermet vagy Verem nevű helyén ma is rá lehet akadni a régi vasbánya nyomaira; a Bányapatak nevű helyen 1892-ben ünnepélyes külsőségek között kezdték el az ásatásokat, de a „Bányapataki Istenáldás Társulati Bányamű” kezdeménye, mint annyit más, hamarosan elakadt. A csíkszentkirályi Csorba-Kertje nevű

²⁶ V. ö.: Vitos Mózes: Csíkmegyei Füzetek, Csíkszereda, 1894, 274., ill. 811. 1.

²⁷ Félreértés elkerülése végett hangsúlyozzuk, hogy a következőkben nem az a célunk, hogy népünk a bányászkodásra ösztönözzük; csak egy tipikus jelenségre, az éhlhetetlenség egyik jellemző tünetére kívánunk rámutatni, miként az a befejező mondatokból világosan ki is tűnik.

határrészen a hagyomány vashámorról tud s azt beszélük, hogy 1694-ben elpusztított Czibrefalvának is hajdan nevezetes vasbányája volt. A Csíkszeredától Oláhfalunak vezető országút mellett az Olt hídjától jobbra kiemelkedő dombot Vasfűvő-dombnak nevezik. A csicsói Silló János 1846-ban községe határában is értékes ércekre bukkant, a zalatnai Bányászati Hivatal szabadalmat is adott Sillónak, de a tőkehiány itt is megakasztotta a munkálatokat, akárcsak a Vacsárcsi határában, honnan pedig már a fejedelemség idejében szállítottak vaskövet a madarasi hámorhoz. A madarasiak, mint bányászok, Zsigmond királytól nyertek szabadalmat s számos okleveles intézkedést ismerünk, melyek a madarasi bányászat felmerülő kérdéseit rendezték. A hámorok a Madaraspataka mellett voltak s ezt a helyet ma is Fejedelem-kertjének nevezik. Madarason a XVII. század elején a Széleskútsarka alatti helyen kénesőbányászat is folyt s a felhagyott bányákat ma Sárigék bányájának nevezik. Oklevelekben gazdag a csíkdánfalvi hámor is, a bányák a Bánya nevű határrészen voltak. A határnevek még őrzik tehát a régi bányakultúra emlékét, ma azonban az említett helyeken okszerű kutatás nem folyik s a lappangó kincsek fölszínrehozatalára ki sem gondol. Még Balánbánya bányaműveit is leállították, pedig e réztelepet még a legutóbbi időkben is igen nagy jelentőségűnek mondták. S ez a helyzet Gyergyóban is. A szárhegyi Szármány nevű hegy délnyugati oldalán található „fehérkő” kitermelése nem folyik abban a keretben, amelyet megérdemelne. A csomafalvi Aranyász nevű patak békésen csörgödez s a remetei Bánya-ucca sem idéz fel az emberekben különösebb gondolatokat, a Kereszthegy északi oldalán található csillámkövel sem sokat törődnek, macska-aranynak nevezik s a gyermekeknek jelent csak örömet. Ditró vashámora, akárcsak a csíki hámorok, pénz hiányában leállt, a Bánya nevű hegy titkait nem háborgatják. Valamivel szerencsésebbek a határmenti kőszéntelepek s Borszék, Bélbor, Holló, Tölgyes, de az a vashámor, amelyet a Segesváriak 1852 körül a Kis-Beszterce vizén túl, a szárhegyi Mezővész északi bütüje irányában állítottak fel s amely annak idején jó erővel és móddal látott a dologhoz, ma osztozik a hargitai vashámorok sorsában. A csíki embernek – nevelés és képzettség hiányában – ma már nincs érzéke a bányászathoz, a hajdani bányászcsaládok leszármazottjai földművelőkké lettek, s csak a régi lustrák árulkodnak az ősök talán hasznosabb foglalkozása mellett. Még a kőbányákat is átengedték az ügyes és élelmes idegeneknek, kik a nagy keresletet felhasználva, hegyoldalakat ontanak szét megyeszerte, lehetőleg a közforgalmi utak mentén. A csíki ember itt nem vállalkozó, hanem csak munkás és fuvaros. Szerfölött megelégedett, mert kereseti lehetősége van, s arra nem is gondol, hogy újabb anyagi ártalom kiszolgálója. Néhány évvel, évtizeddel előbb éhes és irgalmatlan idegenek elnyelték a hegy termését, az erdőt, s most felfalni készek magát a hegyet is. Egészen valószínű, hogy a hegyvidék kőfalainak lebontása után a ma még eldugott nemes kincsek tárába hatolnak be s a föld tulajdonosa – mondhatni s csak borralvaló ellenében – nézi vagyonának elszállítását, sőt ehhez segédkezet is nyújt.